

Творче самовираження як наукова проблема

На основі аналізу різних концепцій у статті розкрито сутність поняття „творче самовираження”, його функції. Визначено місце самовираження в системі понять: самореалізація, саморозвиток, самоактуалізація. Виділено компоненти внутрішнього світу: когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий. Зроблено висновок про те, що етапи творчого самовираження близькі до етапів творчої діяльності. Наприкінці позначена необхідність активізації творчого самовираження в дитячому віці.

Ключові слова: самовираження, самореалізація, творчість, саморозвиток, самість, образ „Я”, образ світу, внутрішній світ.

Постановка проблеми в загальному вигляді... У Державній національній Доктрині розвитку освіти в Україні, Цільовій державній програмі „Вчитель” серед завдань оновлення виховної практики в аспекті нової гуманістичної парадигми є впровадження особисто орієнтованих технологій виховання, істотними ознаками яких є максимальна індивідуалізація виховного процесу, створення умов для саморозвитку, самовиховання особи. „Особисто орієнтоване виховання – це затвердження людини як високої цінності, довкола якої ґрунтуються всі інші суспільні пріоритети”, – вважає І.Бех [1, с.29].

Аналіз досліджень і публікацій... Сучасні вимоги до формування цієї освітньої стратегії визначалися в дослідженнях В.Сухомлинського, Я.Чепіги, І.Беґа, О.Савченко, О.Пехоти та ін. Завдання розвитку особистості, винесені в меті освітньої системи, вимагають адекватного осмислення механізмів такого розвитку з урахуванням вже наявних досягнень. У працях вітчизняних психологів (Л.Анциферова, К.Абульханова-Славська, О.Асмолов, Л.Виготський, О.Леонтьєв, О.Петровський, В.Петровський, С.Рубінштейн та ін.), в концепціях зарубіжних вчених (А.Маслоу, К.Роджерс, Р.Бернс та ін.), що стали широко відомими, виділений принцип саморозвитку особистості.

Формулювання цілей статті... **Мета** – на основі теоретичного аналізу різних концепцій розкрити сутність поняття „творче самовираження”.

Виклад основного матеріалу... Ключовим поняттям для визначення самовираження є поняття самість. З одного боку „само” є феноменом репродукції від повторення до ідентифікації, того самого самовідтворювання виду. У той час воно є синонімом представлення себе, своєї самоідентичності, самоорганізації, самоіндивідуальності. Отже, префікс „само” має подвійне значення: автономія і набуття досвіду.

У нашому дослідженні ми дотримуємося ідеї, що в людині самість присутня апіорі. Саме вона дозволяє їй бути винятковою і неповторною. Але те, наскільки дана самість буде завжди присутня в незмінному, початковому вигляді залежатиме вже від самої людини і від тієї соціокультурної реальності, в якій вона знаходиться.

Формування самості пов'язане з процесом самотворення і самонабуття, але при цьому, безумовно, важливу і вирішальну роль відіграє соціокультурна реальність. У цьому контексті, виходячи з визнання субстанціональної самості, справжнє виховання і освіта виражатиметься не в зовнішній домінуючій соціалізації по відношенню до неї, а з надання лише допомоги в усвідомленні людиною своєї сутності. Велике значення в цьому має допомогу сократовській підхід, що дозволяє самості розкрити себе.

Аналіз поняття самості дозволяє глибше поглянути на визначення поняття самовираження, тобто розкриває ті сутності, які ми виражаємо в процесі різної діяльності.

Розвиток і становлення суб'єкта відбувається в процесі саморозвитку. Досвід теоретичних та практичних наукових пошуків підтверджує висновок Л.Виготського, згідно з яким розвиток є безперервним процесом саморуху, специфічною рисою якого стає виникнення новоутворень, яких не було на попередніх етапах життєдіяльності людини. Саморозвиток займає головне місце в народженні внутрішнього світу людини, його „я-концепції”. Саморозвиток в працях вітчизняних психологів визначається як особливий вигляд внутрішньої активності, спрямований на усвідомлення людиною себе як суб'єкта діяльності, пов'язаний з його потребою і здатністю перетворювати власне життя на предмет постійного творчого пошуку, відкриттям нових перспектив і бажанням їх досягти [2].

У контексті досліджень учених з проблеми саморозвитку, найчастіше зустрічаються поняття „самовиявлення”, „самореалізація”, „самовираження”, їх взаємозв'язок частково висвітлений в роботах зарубіжних психологів і педагогів (Ф.Карягрена, К.Роджерса, З.Фрейда, Е.Фромма, Г.Олпорта).

У зарубіжній психолого-педагогічній літературі найчастіше використовується термін „self-actualization” („самоактуалізація”), який близький за значенням до самовираження (прагнення людини до можливо повнішого виявлення і розвитку своїх можливостей і здібностей). З точки зору гуманістичної педагогіки самоактуалізація це вищий рівень прояву духовного і творчого потенціалу особи, прагнення до повного виявлення і розвитку своїх особливих можливостей в стан дійсності. Також використовуються такі терміни як „self-realization” (самореалізація) або „self-fulfilment” (реалізація своїх можливостей). Самореалізація це прагнення до визнання свого „Я” оточуючими людьми, самостійне створення умов для його повного прояву [3].

Перші висновки про умови і форми самореалізації особи з'явилися в дослідженнях А.Маслоу, який вивчав людей, що досягли вищого рівня самоактуалізації, під якою він розумів „повне використання здібностей, талантів і можливостей” [4]. А.Маслоу не розробляв педагогічних і психологічних методик самореалізації, але практикував зі своїми учнями засоби задоволення вищих потреб через всілякі види творчої діяльності і зробив висновки: по-перше, творчість була універсальною характеристикою всіх особистостей; по-друге, творчість особистостей більше схожа на наївну і всеосяжну творчість дітей; по-третє, кожен шукав свій унікальний шлях, по-своєму використовував свої здібності до творчості, винахідливість [4].

Досліджуючи проблеми особової самореалізації, К.Абульханова-Славська вважає її найголовнішою складовою частиною стратегії життєвої дороги людини і одночасно засобом досягнення мети життя, найвищою, головнішою потребою людини – потребою в самовираженні і самоствердженні.

„Самовираження” і „самореалізація” – діалектично зв'язані поняття, які фіксують сутнісні моменти і аспекти розвитку особистості. „Самовираження, особливо для підлітків і юних, виникає дуже гостро, виявляючись принциповим не лише для виявлення свого „Я”..., але і як одна з важливих умов адекватного і гармонійного розвитку” [5].

Автор виділяє принципові умови адекватного самовираження особи:

- самопізнання, яке використовує діалог як головний засіб, у тому числі діалог його реалізації;
- виготовлення адекватної самооцінки;
- уважне і бережливе відношення тих, хто оточує, до цінностей особистості і особистості до цінностей оточуючих людей.

Таким чином, самовираження тісно пов'язане з образом свого „Я”, з самопізнанням і самооцінкою здібностей, співвідношенням їх з потребами. Воно є необхідним моментом самореалізації і в той же час її індикатором, умовою і складовою частиною на етапі соціальної самореалізації особистості.

За словами К.Абульханової-Славської, суб'єкт в своїх діях, в актах творчої самодіяльності не лише виявляється, а і формується, визначається. Її думку продовжує Е.Ільєнков, визначаючи два етапи процесу розвитку дитини: її становлення і реалізацію. Проявляючи себе, особистість одночасно себе і формує. О.Кіричук так само трактує поняття „творчість” як відкриття себе, самовираження власного „я”, самореалізацію.

Людині властиве прагнення як до сутнісної, так і до суто зовнішньої реалізації себе. Сутнісна реалізація – це прагнення розкрити свої можливості і дарування у контакт з світом і затвердитися в процесі успішної реалізації себе.

Термін „самовираження” трактується як „дія із значенням самовиражатися, розкривати своє „Я”, свою індивідуальність, виявляти (переважно в художній творчості, в художньому образі) свої думки, настрої, переконання” [6, с.1098].

З психологічної точки зору „самовираження” розглядається в двох значеннях: 1. Реагування зовні своїх внутрішніх почуттів, переконань, установок та інше. У багатьох сучасних психотерапевтичних напрямках вважається, що такі прояви мають терапевтичну цінність. 2. Будь-яка поведінка, здійснювана для чистого задоволення індивіда [7, с.142].

Самовираження – це вираження, втілення зовні своїх відчуттів, думок, переконань і так далі. У визначенні поняття, вчені роблять акцент на такій стороні самовираження, як вираження зовні, втілення, що природно витікає з етимологічного походження слова „самовираження”: „виразитися”, „виразити”, що в словнику російської мови С.Ожегова означає: виразити – втілити, виявити в якому-небудь зовнішньому прояві; виразитися – виявитися, втілитися в чому-небудь [8].

З аналізу визначень поняття „самовираження” можна виділити наступні особливості: по-перше – це одна з важливих умов адекватного і гармонійного розвитку особи, це виявлення свого „Я” (К.Абульханова-Славська), знаходження адекватного вираження себе, своїх почуттів [5], активне прагнення людини здійснитися „тут і зараз”, реалізувати своє вище „Я” (С.Брікунова [9]). Подібну точку зору розділяє Ю.Грибов, який під творчим самовираженням розуміє здібність людини до побудови свого образу світу, свого світовідчуження і самого себе на цьому світі [10].

Поняття „самовираження” А.Ребер розуміє як відображення своїх внутрішніх почуттів, переконань, поведінки поза себе, яке здійснюється для чистого задоволення індивіда, особисту форму активності,

яка формується і розвивається в спілкуванні і діяльності, має зв'язок з потребами особи в суспільному визнанні, самоствердженні, саморозкритті, самореалізації [3].

На думку Р.Чумічевої, творча свобода дитини може бути виражена в художньо-естетичній діяльності, емоційно-естетичному відношенні до світу, культурно-мовних комунікаціях, рефлексії. І на основі цього виділяє наступні функції самовираження:

- терапевтична – направлена на соціально-психологічну підтримку особи;
- художньо-естетична – затверджує в свідомості образи і поняття, пов'язані з формуванням ідеалів гармонійної єдності і краси;
- емоційно-експресивна – полягає в здатності виражати свій емоційний стан, суб'єктивне відношення до предметів, що позначаються, і явищ дійсності;
- демонстраційна – використовується в основному для захисту власних позицій, а не для задоволення;
- комунікативна – вся інформація, що посилається особою, адресована іншим людям, без аудиторії вона позбавлена всякого сенсу; задовольняє природну потребу в спілкуванні з іншими людьми [11].

Ю.Грибов вважав, що найкращими засобами самовираження є слово, зображення, музика, дії [10]. С.Брікунова висловлює схожу думку, але уточнює: у перетворенні і створенні нових художніх образів, творів і дій, тобто в конкретній художній діяльності [9].

Процес самовираження може носити, безумовно, надзвичайно широкий характер, аж до деструктивного. У соціальному і особистому плані найбільш продуктивним і перспективним, а також вищим рівнем є самовираження творче. Процес справжнього самовираження не може не бути творчим, оскільки інакше індивід транслює заздалегідь закладені в нього програми і стереотипи (Д.Богоявленська, Л.Виготський). В основі різних проявів творчого самовираження людини існує єдиний стержень – прояв „творчого Я” людини.

Утворюється ніби напрям самовираження (за термінологією А.Мелік-Пашаєва „вектор самореалізації”) творчого „Я” в плані реальної дійсності, що означає цілісну позицію особистості перед обличчям дійсності, такий тип відношення до світу в цілому і до самого собі, який перетворює все психічне життя – цінності і мотиви, пізнавальну сферу, життєву поведінку і саму долю.

Творче самовираження визначається як активне прагнення людини здійснитися „тут і зараз”, реалізувати своє „Вище Я” через освіту, вдосконалити себе на основі прагнення до Ідеалу, за допомогою прояву і розвитку своїх особистих можливостей і здібностей в процесі перетворення і створення нових художніх образів, творів і дій (у конкретній творчій діяльності) (С.Брікунова), як творча активна позиція, яка ґрунтується на втіленні особисто-значних сенсів у власне створеному художньому образі, обумовлює інтерес до самостійних пошуків неординарних шляхів вирішення завдань (П.Харченко), автори підкреслюють творчий характер процесу самовираження і зв'язок його з художньою діяльністю.

Функціонування психологічного механізму творчості проходить ряд етапів: підготовка, задум, пошук, реалізація. Самовираження є також процесом, що має свої етапи, які близькі до етапів творчої діяльності: мотивація, розкриття, втілення, пізнання, розвиток.

У творчій діяльності найбільше значення мають внутрішні мотиви, які виражають прагнення людини реалізувати себе, проявити свої можливості, вступити в нові взаємини з навколишнім світом, стати самим собою, тобто творчо самовизначитися. Це прагнення є в кожному індивіді, і воно чекає лише відповідних умов для свого звільнення і прояву.

Таким чином, творчість визначається як діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей і містить в своєму контексті два аспекти: особистий і процесуальний.

У процесі творчого самовираження відбувається виділення себе з соціуму і ідентифікація з ним (Н.Чанілова, В.Шмель [12]). У цьому відношенні орієнтиром з'являється аналіз В.Франкла [13] центральної тези гуманістично-орієнтованої психології про самоактуалізацію особистості. У процесі самовираження результатом буде набуття досвіду „розширеної, оновленої самосвідомості і самовідчуття”, коли людина ніби одночасно і згадує, і передбачає свої дійсні можливості” (О.Мелік-Пашаєв). Окрім здобуття досвіду в результаті творчого самовираження відбувається зміна самої особи, інших людей, світу в цілому.

Важливе місце у вивченні проблеми самовираження займає дослідження О.Кононко [14]. Під особистим самовираженням вона розуміє активну діяльність людини, яка передбачає максимальне використання і розвиток її здібностей і можливостей. Досліджуючи даний феномен, О.Кононко вважає, що домагання виступають сутнісним аспектом самовираження і життєвою активністю особистості. Сукупність особових домагань встановлює умови, очікування, наміри, прагнення і цілі людини. Особисте самовираження виявляється в активній діяльності людини і дозволяє їй в наочно-практичних видах діяльності максимально використовувати свої задатки і можливості, реалізувати свою індивідуальність, продемонструвати особу.

А.Бойко [15] уточнила поняття самовираження як форми активності особи, яка формується і розвивається в процесі різних видів діяльності і передбачає актуалізацію і максимальне використання її можливостей і задатків.

Слід зазначити, що К.Абульханова-Славська акцентує увагу на тому, що самовираження має різні рівні зрілості, тобто має свою специфіку на різних етапах вікового розвитку. Так, в дитинстві, на ранніх етапах самовираження виявляється у формах демонстрації свого „Я”, а коли прояви себе перетворюються на реальну потребу, коли особа починає відпрацьовувати свою манеру поведінки, шукає свій стиль, і намагається виразити себе в житті, вчинках, справах, вважається зрілою формою самовираження. Ще дуже важливий момент уточнює автор, що самовираження як конкретна форма активності може переходити у внутрішній, прихований план. І якщо нереалізована активність здібна до свого відродження на нових етапах, то нереалізована форма самовираження вирушає у внутрішній план назавжди.

Розглядаючи процеси самовираження людини в різні вікові періоди, дослідження Ю.Грибова показали, що учні старших класів виявляють не лише індивідуальний психологічний бар'єр до творчого самовираження на уроці, але і явно виражену мимовільну групову агресію, коли в початкових класах практично всі діти легко приймали творчу активність інших. Примітно, що з дорослішанням учні набувають великої стійкості, негативних явищ. Мимоволі формована вчителем груповою агресією до творчого самовираження є, мабуть, одним із наслідків традиційної практики навчання.

Висновки... У результаті можна сформулювати наступні висновки:

1. Творче самовираження – це процес, спрямований на розкриття і втілення свого внутрішнього світу, дозволяючи в наочно-практичних видах діяльності максимально використовувати свої задатки і можливості.

2. В основі внутрішнього світу людини лежать психологічні структури: образ „Я” і образ світу. У структуру образу „Я” входять наступні компоненти: когнітивний (характеризує зміст уявлень про себе); емоційно-оцінний (відображає відношення до себе в цілому або до окремих сторін своєї особи, діяльності і виявляється в системі самооцінок); поведінковий (характеризує прояви перших два в поведінці)

3. Виділяють наступні функції творчого самовираження: емоційно-експресивну, комунікативну, терапевтичну; художньо-естетичну.

5. Самовираження є також процесом, що має свої етапи, які близькі етапам творчої діяльності: мотивація, розкриття, втілення, пізнання, розвиток.

6. В світлі вікових особливостей творчого самовираження проблема управління активністю особи набуває глибшого сенсу: постійна спонукка учнів до енергійної, цілеспрямованої освіти, подолання пасивної і типової діяльності, спаду і застою в розумовій роботі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 203 с.
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – Санкт-Петербург, 1997. – 96 с.
3. Мадди С. Теории личности: сравнительный анализ / Сальваторе Мадди ; пер. И. Авидон, А. Батустин, П. Румянцева. – СПб. : Речь, 2002. – 539 с.
4. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу ; пер. с англ. – М. : Смысл, 1999. – 326 с.
5. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 335 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2005. – 1728 с.
7. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2004. – 640 с.
8. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Русский язык, 1989. – 924 с.
9. Брикунова С. С. Педагогические условия развития творческого самовыражения детей средствами искусства в системе начального образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Брикунова Светлана Сергеевна. – Ростов-на-Дону, 2005. – (электронный текст).
10. Грибов Ю. А. Психолого-педагогические условия развития творческого самовыражения учащихся и учителей / Ю. А. Грибов [Электронный ресурс] // Вопросы психологии. – Режим доступа : www.voppsy.ru/issues/1989/892/892057.htm
11. Чумичёва Р. М. Творческая свобода ребенка как проявление его внутреннего мира / Р. М. Чумичёва // Воспитание школьников. – 2000. – № 5.
12. Чанилова Н. Г. Индивидуальное самовыражение как способ интеграции учащихся в социальное пространство / Чанилова Н. Г., Шмель В. Ф. // Государственно-общественные отношения и взаимодействия в образовании : сб. науч. трудов / под ред. Н. В. Акинфиевой. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2002. – 128 с.
13. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 286 с.
14. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника / О. Л. Кононко. – К. : Стило, 2000. – 336 с.

15. Бойко А. Е. Сучасні підходи до розуміння феномену самовираження особистості / А. Е. Бойко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2010. – Вип. 14, кн. 2. – 604 с.

Аннотація

О.С.Джафарова

Творческое самовыражение как научная проблема

На основе анализа различных концепций в статье раскрыта сущность понятия творческое самовыражение, его функции. Определено место самовыражения в системе понятий: самореализация, саморазвитие, самоактуализация. Выделены компоненты внутреннего мира: когнитивный, эмоционально-оценочный, поведенческий. Сделан вывод о том, что этапы творческого самовыражения близки этапам творческой деятельности. В конце обозначена необходимость активизации творческого самовыражения в детском возрасте.

Ключевые слова: самовыражение, самореализация, творчество, саморазвитие, самость, образ „Я”, образ мира, внутренний мир.

Summary

O.S.Dzhafarova

Creative Self-Expression as a Scientific Problem

On the basis of different conceptions analysis, in this article we define the essence of conception “creative self-expression” and its functions. We have defined the place that self-expression takes in the system of conceptions: self-realization, self-development, and self-actualization. We have pointed out the components of inner world: cognitive, emotional-evaluative, and behavioral. We have come to the conclusion that the phases of creative self-expression are close to the phases of creative activity. In the end we have brought out the need to activate the creative self-expression in childhood.

Keywords: self-expression, self-realization, creativity, self-development, self, „Me” image, the image of world, inner world.

Дата надходження статті: „26” березня 2012 р.

УДК 37.064.1

Т.О.ДОВЖЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Харків)

Виховання дітей у різних за структурою родинах

У статті розкрито особливості виховання єдиної дитини в родині, позитивні і негативні характеристики виховання в багатодітній родині. Також виділено типові труднощі виховання дитини в неповній родині. Охарактеризовано принципи родинного виховання: діалогічності у спілкуванні; прийняття дитини; незалежності дитини.

Ключові слова: сім'я, родинне виховання, дитина, принципи виховання.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Наше суспільство актуалізує звернення педагогічної науки і громади до проблем сімейного виховання, активізації соціально-педагогічної діяльності освітніх закладів. Загальновідомо, що щасливе суспільство може бути лише за умови, коли його утворюють щасливі сім'ї. Сім'я – перше і важливе середовище становлення особистості дитини. Вплив найближчого оточення часто набуває пріоритету і на рівні спадковості визначає властивості характеру особистості та стає мірилом життєвих цінностей дорослої людини.

Аналіз досліджень і публікацій... У вітчизняній та зарубіжній психологічній літературі представлені роботи, у яких запропоновано як опис, так і порівняльний аналіз різних типологій сімейного виховання (О.В.Буренкова, О.О.Бикова, Л.І.Вассерман, А.Я.Варга, І.О.Горькова, Є.Л.Дугарова, Е.Г.Ейдемільер, Г.Крайг, А.Є.Личко, І.М.Марковська, Е.Маккобі, Дж.Мартін, В.М.Мініяров, О.Є.Роміцина, О.М.Спірева, В.Юстіцкіс та ін.). В дослідженні стилів сімейного виховання ми спираємось на типологію Е.Г.Ейдемільера, який виділяє „поблажливу гіперпротекцію”, „емоційне відторгнення”, „гіпопротекцію”, „домінуючу гіперпротекцію”, „підвищену моральну відповідальність”.

Формулювання цілей статті... Однак проведений аналіз довів, що до цього часу у наукових працях не розкрито повною мірою питання особливостей виховання дитини у різних за структурою родинах, що й **визначено метою цієї статті.**

Вклад основного матеріалу... Родина – складна багатофункціональна система, вона виконує ряд взаємозалежних функцій. Функція родини – це спосіб прояву активності, життєдіяльності її членів. До